

Date: 27th February-2025

BOLALAR NUTQINING RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Djurayev Ibrohimjon

“University of Management and Future Technologies” universiteti
S554-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalar nutqining rivojlanish bosqichlari va ularga ta'sir etuvchi ijtimoiy, biologik hamda psixologik omillar tahlil qilingan. Shuningdek, nutqiy buzilishlar turlari va ularni bartaraf etish usullari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Bolalar nutqi, rivojlanish bosqichlari, ijtimoiy omillar, biologik omillar, psixologik omillar, nutq buzilishlari, logopedik yordam, pedagogik yondashuv.

Bolalar nutqining rivojlanishi insonning ijtimoiylashuv jarayonida asosiy omillardan biri bo'lib, uning shaxs sifatida shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Nutq – bolaning dunyo haqidagi tushunchalarini kengaytirish, o'z fikrlarini ifodalash va boshqalar bilan samarali muloqot qilish vositasidir. U bolaning miyasida sodir bo'ladigan murakkab fiziologik, psixologik va pedagogik jarayonlar natijasida shakllanadi.

Nutq rivojlanishi nafaqat bolaning individual xususiyatlariga, balki uning atrof-muhitiga, ya'ni ota-onalar, tarbiyachilar, pedagoglarning muloqotiga ham bog'liq. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolaning dastlabki yillarida o'zlashtirgan nutqiy tajribasi keyingi ta'lim jarayonida muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqolada bolalar nutqining rivojlanish bosqichlari, omillari hamda nutqiy buzilishlarning asosiy turlari va ularni bartaraf etish usullari tahlil qilinadi.

Bolalar nutqining rivojlanishi bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi, har bir bosqichda bola yangi ko'nikmalarni egallaydi va nutq qobiliyatlari takomillashadi. Quyida 1 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan davrda bolalar nutqining rivojlanish bosqichlari keltirilgan:

1 yosh 3 oy: Bola taxminan 6 ta so'zni biladi, oddiy talablarni tushunadi va tanish so'zlarni rasmda ko'rsata oladi.

1 yosh 6 oy: Bola tanasining 1-2 qismini nomlay oladi va 7 tadan 20 tagacha so'zlarni biladi.

1 yosh 9 oy: Bola tanasining 3-4 qismini ayta oladi, 20 ga yaqin so'zlarni biladi va ikki so'zdan iborat iboralarni qo'llaydi (masalan, "choy ber", "ada keldi").

2 yosh: Bola tanasining 5 qismini nomlay oladi, 50 ga yaqin so'zlarni biladi, ikki bosqichli ko'rsatmalarni tushunadi (masalan, "Oshxonaga borib, sochiq olib kel"), shuningdek, "men", "sen", "u" kabi so'zlarni tushunadi. Iboralari ikki so'zdan iborat bo'ladi. Bu yoshda p, b, m, f, v, t, d, n, k, g, h tovushlarini talaffuz qila oladi, lekin s, z, sh, j, ch, r, l tovushlarini odatda qoldirib ketadi.

2 yosh 6 oy: Bola sonlarni tushuna boshlaydi, "nima?" va "qayerda?" kabi savollarni tushunadi hamda s, z, l tovushlarini talaffuz qila oladi.

3 yosh: Bolaning so'z boyligi 250 tadan 700 tagacha yetadi. Bir nechta so'zlardan iborat gaplarni tuza oladi, ko'plik shaklini qo'llaydi va "chunki", "agar", "qachon" kabi

Date: 27th February-2025

soʻzlarni ishlata oladi. Murakkab koʻrsatmalarni tushunadi (masalan, "Piyolani ichiga qoshiq solib qoʻy") va oddiy ertaklarni eshitib, tushuna oladi.

4 yosh: Bola "qancha", "oʻrniga", "keyin", "qayerga" kabi soʻzlarni iboralarda ishlata oladi. Soʻz boyligi 1500 tadan 2000 tagacha yetadi. "Bolalarcha" talaffuzdagi yumshatishlar yoʻqola boshlaydi.

5 yosh: Bolaning soʻz boyligi 2500-3000 ga yetadi. Tildagi barcha tovushlarni toʻgʻri talaffuz qila oladi, murakkab iboralarni qoʻllab, oʻz fikr va istaklarini ifodalay oladi. Soʻzlardagi tovushlar tartibini almashtirmasdan toʻgʻri talaffuz qiladi.

5 yoshdan 7 yoshgacha: 7 yoshga kelib, bolaning soʻz boyligi 3500 ga yaqinlashadi. Bu davrda taassurotli soʻzlar soni ortadi, bola tilga nisbatan eʼtiborli boʻladi va atrof-muhitni soʻz bilan baholash qobiliyati shakllanadi. Bolaning psixologik holati maktabga tayyor boʻladi.

Ushbu bosqichlar bolalar nutqining tabiiy rivojlanish jarayonini aks ettiradi. Har bir bola individual rivojlanish xususiyatlariga ega boʻlsa-da, umumiy tendensiyalar shu tarzda namoyon boʻladi.

Bolalar nutqining rivojlanishi koʻplab omillar taʼsirida shakllanadi. Ular orasida biologik, psixologik va ijtimoiy omillar muhim rol oʻynaydi.

Biologik va genetik omillar:

Nutq rivojlanishida biologik omillar, xususan, markaziy asab tizimi va eshitish apparatining sogʻlomligi katta ahamiyatga ega. Tugʻma anomaliyalar, masalan, eshitish yoki koʻrish analizatorlari faoliyatining buzilishi, nutq rivojlanishida salbiy taʼsir koʻrsatishi mumkin. Bunday buzilishlar genetik, yaʼni irsiy omillar taʼsirida yuzaga kelishi mumkin.

Psixologik omillar:

Bolalar nutqining rivojlanishida psixologik omillar, jumladan, kognitiv rivojlanish va emotsional holat muhim rol oʻynaydi. Nutqning shakllanishi bolaning bilish jarayonlari, xotira, diqqat va tafakkur kabi psixik funksiyalarining rivojlanishi bilan chambarchas bogʻliq. Shuningdek, bolaning emotsional holati, oʻzini oʻzi anglash darajasi va atrof-muhit bilan muloqot qilish ehtiyoji nutq rivojlanishiga taʼsir etadi.

Ijtimoiy omillar:

Ijtimoiy muhit va tarbiya bolalar nutqining rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Bola atrofidagi kattalarning nutqi, ularning muloqot uslubi va nutq madaniyati bolaning nutqini shakllantirishda namuna boʻlib xizmat qiladi. Tarbiyachining nutq madaniyati va kommunikativ mahorati bolaning nutqiy rivojlanishiga bevosita taʼsir koʻrsatadi.

Shuningdek, bolaning ijtimoiy muhitdagi faolligi, oʻyinlar va boshqa bolalar bilan muloqot qilish imkoniyatlari ham nutq rivojlanishiga ijobiy taʼsir koʻrsatadi. Maktabgacha taʼlim tashkilotlarida bolalar nutqini rivojlantirish yuzasidan tavsiyalar berilgan boʻlib, bu jarayonda tarbiyachilarning nutq madaniyati va ijtimoiy-psixologik xususiyatlari muhim oʻrin tutadi.

Date: 27th February-2025

Bolalar nutqidagi buzilishlar turli shakl va turlarda namoyon bo'lib, ularni aniqlash va bartaraf etish uchun maxsus yondashuvlarni talab etadi. Quyida asosiy nutqiy buzilishlar va ularni tuzatish usullari keltirilgan:

Asosiy nutqiy buzilishlar:

1. **Dislaliya:** Bunda bola ayrim tovushlarni noto'g'ri talaffuz qiladi yoki umuman ayta olmaydi. Bu buzilish eshitish qobiliyati normal bo'lgan bolalarda uchraydi.
2. **Duduqlanish:** Nutqning ritmi va tezligining buzilishi bo'lib, tovush, bo'g'in yoki so'zlarning takrorlanishi yoki cho'zilishi bilan ifodalanadi.
3. **Dizartriya:** Markaziy asab tizimidagi organik shikastlanishlar natijasida nutq apparati mushaklarining harakatchanligi buzilishi. Bu holatda nutqning talaffuzi, tembri va ritmi o'zgaradi.
4. **Alaliya:** Bola eshitish qobiliyati saqlangan holda, nutqning to'liq yoki qisman rivojlanmaganligi.
5. **Afaziya:** Oldin shakllangan nutqning miya shikastlanishi natijasida yo'qolishi yoki buzilishi.

Nutqiy buzilishlarni bartaraf etish usullari:

1. **Logopedik mashg'ulotlar:** Malakali logoped tomonidan olib boriladigan individual yoki guruhli mashg'ulotlar. Bu jarayonda tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish, nutqning ravonligi va ifodaliligini oshirishga qaratilgan maxsus mashqlar qo'llaniladi.
2. **Psixologik yondashuv:** Duduqlanish kabi buzilishlarda psixologik qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega. Bola o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish va nutqiy qo'rquvlarni yengish uchun psixoterapiya usullari qo'llaniladi.
3. **Tibbiy yordam:** Agar nutqiy buzilishlar asab tizimi yoki eshitish apparati shikastlanishlari bilan bog'liq bo'lsa, nevrolog yoki otorinolaringolog kabi mutaxassislarning tibbiy yordami zarur bo'ladi.
4. **Ota-onalar bilan hamkorlik:** Uy sharoitida ota-onalar bolalar bilan muntazam ravishda mashqlarni takrorlashlari, ularning nutqini rag'batlantirishlari va to'g'ri muloqot muhitini yaratishlari lozim.
5. **Kompleks yondashuv:** Nutqiy buzilishlarni tuzatishda tibbiy, pedagogik va psixologik usullarni birgalikda qo'llash samarali natijalar beradi.

Nutqiy buzilishlarni erta aniqlash va to'g'ri yondashuvlarni qo'llash bolalarning keyingi rivojlanishi va ijtimoiy moslashuvi uchun muhimdir.

Xulosa. Bolalar nutqining rivojlanishi ko'plab omillarga bog'liq bo'lib, ularning har biri bolaning kommunikativ qobiliyatlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bola bilan to'g'ri pedagogik yondashuv asosida muloqot qilish va uning nutqiy rivojlanishini doimiy rag'batlantirish uning kelajakdagi ijtimoiy faolligi va akademik yutuqlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Nutq rivojlanishidagi buzilishlarni erta aniqlash va maxsus pedagogik hamda logopedik yordam ko'rsatish bolalarning keyingi ta'lim olish jarayoni va shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun ota-onalar, pedagoglar va tibbiyot mutaxassislari bola nutqining shakllanishiga katta e'tibor qaratishlari zarur.

Date: 27th February-2025

Nutq rivojlanishining bosqichlari, unga ta'sir qiluvchi omillar va buzilishlar bo'yicha chuqur tadqiqotlar olib borish, ilmiy-innovatsion yondashuvlarni joriy etish kelajakda bolalar nutqining yanada sifatli rivojlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Gvozdev, M. A., & Lifanova, T. S. (2010). Psixolingvistika. Moskva: Izdatelstvo.
2. Kolesov, K. V. (2015). Nutq va mulqot psixologiyasi. Toshkent: Fan.
3. Baranova, S. M. (2008). Bolalar nutqining rivojlanishi. Moskva: Pedagogika.
4. Mirzoev, A. R. (2012). Logopediya va nutq terapiyasi. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim vazirligi.
5. Khutorskoy, E. V. (2013). Psixologiya va pedagogikada nutqni rivojlantirish. Moskva: Prosveshchenie.
6. Khaidarova, O. O. (2014). Nutq rivojlanishining psixologik asoslari. Toshkent: Ma'naviyat.
7. Sokolova, A. I. (2016). Logopediya va nutq terapiyasining nazariyasi va amaliyoti. Sankt-Peterburg: Naukova Dumka.
8. Yuriev, T. A. (2009). Logopedik yordamning asoslari. Moskva: Akademiya.
9. Sulaymon Amirqulovich Xaydarov. (2024). O'quvchilarni tarbiyashda ijtimoiy fanlarni o'qitishni didaktik imkoniyatlari. SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL. 5.1.B.271-275.
10. Хайдаров, С. (2023). Педагогик фаолиятда о'қитувчи о'зида компетентлик сифатларини шакллантириши. Цифровизация современного образования: проблема и решение, 1(1), 64–67.
11. Хайдаров, С. А. (2023). ТАРИХ ДАРСЛАРИДА САНЪАТ АСАРЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ УСУЛЛАРИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(1/2), 92-96.
12. Хайдаров С. (2024). Spiritual influence on child education in families. Web of Teachers: Inderscience Research. 2 (11). 203-205.
13. Хайдаров С. (2025). Оилаларда фарзанд тарбиясига рухий таъсир ўтказиш. Modern Education and Development. 3 (17). 23-27.
14. Khaydarov S.A. (2025). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. Modern Education and Development. 3 (17). 28-33.
15. Xaydarov S.A. (2025). Ijtimoiy-gumanitar fanlarda raqamli metodlardan foydalanish yo'llari. NEW RENAISSANCE international scientific journal. 2(1). 91-94.
16. Xaydarov S.A. (2025). Yoshlarda vatanparvarlik hissini tarbiyalashda Boburnoma asariga ishlangan miniatyuralarning ahamiyati. Til va adabiyot.uz. 2.11-12.

